

Населення Новоросійської губернії в 1778 році

Основною проблемою дослідження залюднення Степової України останньої чверті XVIII століття є відсутність джерельної бази. Особливо це стосується етнічного складу населення. Для цього є кілька важливих причин. Перш за все, основна увага фіскальних органів – казенних палат була зосереджена на соціальному складі населення, адже оподаткування напряму залежало не від етнічної, а соціальної належності тієї чи іншої групи. По-друге, ревізії, зокрема ревізії населення 1782 та 1795 років не звертала увагу на етнічний склад, за виключенням хіба що тих категорій, етнічна належність яких визначала розміри оподаткування. Ось чому усі розрахунки дослідників щодо кількісного та етнічного складу, зроблені на підставі окладних книг, викликали справедливу критику науковців. Зокрема, О.Й.Дружиніна неодноразово наголошувала на відносності наведених В.Кабузаном абсолютних показників щодо етнічного складу.

Слід сказати, що й сам В.М.Кабузан розумів цю проблему, наголошуючи на відсутності джерельної бази. Так, в його фундаментальній праці щодо населення Степової України аналіз кількісного та етнічного стану переважно стосується Азовської губернії, тоді як відомості по Новоросійській губернії представлені досить фрагментарно. Дослідник зазначає, що «к сожалению, мы не располагаем здесь (кроме Херсонского уезда) такими же подробными данными, как по Екатеринославской губернии. Имеются лишь сведения о количестве селений, существовавших в 1762 г. и основанных в промежуток времени с 1763 по 1783 г.»¹.

Причина такої ситуації зрозуміла. З одного боку – це включення до Азовської губернії значної території Лівобережної України, зокрема Полтавщини, а з другого – перебування на посаді Азовського губернатора досить незаурядної людини – В. Черткова. На відміну від свого колеги Новоросійського губернатора В. Муромцева, а згодом і М. Язикова, В.Чертков відзначався ретельністю виконання своїх обов'язків. Він не боявся проявити ініціативу щодо устрою ввіреної йому губернії. При цьому В.Чертков вважав важливою складовою успішного керівництва – володіння статистичною інформацією стосовно

населення губернії. Відтак, маємо чисельні звіти та відомості стосовно динаміки населення в Азовській губернії і майже повну їх відсутність по Новоросійській губернії.

Тим більше уявляється дивним, що В.М.Кабузан на основі даних по Херсонському повіту робить узагальнення та висновки щодо всієї Новоросійської губернії². Певну плутанину вносить і застосована дослідником уніфікація територіального розподілу Степової України. Усі дані по Азовській та Новоросійській губернії накладаються на територію Катеринославської та Херсонської губернії в кордонах 1805 року і об'єднуються неіснуючою адміністративно-територіальною одиницею під назвою «Новоросія».

Подібна уніфікація, по-перше, приховує відсутність даних стосовно кількості та етнічного складу населення, а по-друге, надає можливість досліднику зробити фундаментальні узагальнення стосовно всієї Степової України без врахування її регіональних особливостей. Свідченням тому – представлена таблиця етнічного складу «Новоросії» на 1779 рік. Згідно наведених відомостей по Херсонській губернії, до якої включено Херсонський повіт, Єлизаветградську провінцію та Очаківську область українці становили 70,3%, росіяни – 8,21%, молдавани – 17,9%, греки – 0,24%, а всі інші 3,2%³.

Перш за все викликає подив щодо появи у впорядкованій В.М.Кабузаном таблиці про етнічний склад населення в 1779 році Очаківської області. Адже загальновідомо, що Очаківська область увійшла до складу Російської імперії за результатами війни 1787 – 1791 років і на 1779 рік не належала Росії, а тому включені до таблиці дані відносились до значно пізнішого часу.

Все це дозволяє зробити висновок, що не дивлячись на фундаментальний характер і обсяг зробленої роботи, праця В.М.Кабузана більше плутанини в питанні кількісного складу населення, а тим більше в етнічний його склад і потребує більш ніж критичного відношення.

Певна небезпека полягає ще й в тому, що ця робота стала базовою для самого дослідника, хоча й набула цікавих коректив по окремим етнічним групам. Вже в наступній солідній роботі даного дослідника, яка була присвячена чисельності та етнічному складу населення Росії у XVIII столітті маємо цікаві дані про кількість російського населення між III та V ревізія-

ми. В.М. Кабузан пише, що «на территории Новороссии удельный вес русских также вырос» і становив 16% по III ревізії і 19,1% по V ревізії⁴. Не зовсім зрозуміло звідкіля ці цифри, адже у згаданій таблиці про етнічний склад «Новоросії» на 1779 рік російське населення показано в обсязі 9,8% від загальної кількості.

Не будемо закидати досліднику певної упередженості, але в даному випадку погоджуємося з точкою зору О.І.Дружиніної, яка наголошувала, що «произвести подсчет представителей каждой национальности в отдельности не представляется возможным»⁵, а тому дивувалась з того як «В.М.Кабузан получил абсолютные цифры по каждой национальности»⁷.

Основною причиною певної казуїстики і зауважень О.І.Дружиніної є відсутність належної джерельної бази. Саме тому нагальним завданням є здійснення суцільної архівної евристики в архівосховищах Росії та України, зокрема в Російському державному архіві давніх актів. Як першим результатом проведення такої евристики є виявлена «Ведомость, учиненная в Новороссийской губернской канцелярии о числе состоящих в здешней губернии в провинциях и в уездах по нациям обоого пола душ, якою отставных, ранговых, государственных и владельческих поселян, равно купечества, мещан и цеховых, попов и церковников за 1778 год»⁷. Ця відомість впорядковувалась за наказом генерал-губернатора Г.Потьомкіна, який бажав мати чітке уявлення про стан речей із залюдненням степового регіону. Як наслідок, вже 16 липня 1778 року губернський товариш Булацель надіслав відомість князю Г.Потьомкіну.

За змістовим навантаженням ця відомість становить досить великий інтерес. Новоросійська губернська канцелярія зробила спробу визначитися із кількісним складом усіх соціальних груп населення губернії в залежності від етнічного складу. Відомість містить дані про кількість росіян, українців, греків, волохів, поляків, болгар, сербів, угорців, македонців, турок, німців та калмиків. При цьому росіяни представлені двома групами: «правовірні» та старообрядці. Кількість населення подається як по чоловічій так і жіночій статі окремо. Кількісний етнічний склад окремо подається по Єлизаветградській, Славянській, Херсонській провінціям, а також по Кременчуцькому та Новосенжарівському повітам. Територіальний розподіл відповідав поділу 1776 року, адже відомо, що восени

1778 року стався новий територіально-адміністративний розподіл Новоросійської губернії. Втім, цей розподіл стосувався більше внутрішніх кордонів губернії і не сильно позначився на якісних змінах кількості населення.

Буде цікаво простежити певні закономірності стосовно етнічного складу населення. Зокрема, в історичній літературі, у того ж В.Кабузана маємо ствердження про перевагу російського населення в 60-70-х роках вісімнадцятого століття. Дана відомість дає підставу непогодитись з таким твердженням. Так, російське населення становило в Новоросійській губернії 12529 осіб, тоді як українське 140387 осіб. Фактично, українське населення в 11 разів перевищувало російське⁸.

Доить специфічна ситуація склалась із такою соціальною групою як купецтво. Російське купецтво нараховувало 1267 осіб, тоді як українське 408. Перевага російського купецтва сталася через таку соціальну категорію як старообрядці, адже записаних до купецтва старообрядців нараховувалося в Єлизаветградській провінції та Кременчуцькому повіті 873 особи. Це ж саме стосується і такої категорії як міщани, цехові та державні селяни, коли старообрядці склали 10509 осіб. Таким чином, російське населення в Новоросійській губернії формувалось в 70-х роках XVIII століття за рахунок старообрядців, які переважно переселялись до цього краю з Правобережної України та Новгород-Сіверщини.

Після українців та росіян найбільшу кількість склали угорці, яких налічувалось в Єлизаветградській провінції 25257 осіб. Відповідно болгар визначено 1243 особи; сербів - 1468; поляків – 1602; греків 243 особи.

Звичайно, що дані, які наведені у відомості є далеко не абсолютними, але треба визнати, що вони дають чітке уявлення щодо тенденцій в етнічному складі населення Степової України у визначений період.

Джерела та література:

1. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губернии) в XVIII — первой половине XIX в. (1719 — 1858 гг.). — М.: Наука, 1976. — С.129.

2. Там само.

3. Там само. — С.134.

4. Кабузан В.М. Народы России в XVIII в. Численность и этнический состав. — М.: Наука, 1990. — С. 208 - 209.

5. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825

— 1859. — М.: Наука, 1981. — С.6.

6. Там само.

7. РДАДА, ф. 16, оп. 1, спр. 797, част. 14, арк.118 - 122.

8. Там само. Арк.120.